05/08/2020

Μητροπολίτης Δράμας: Η Αγιά Σοφιά, οι άλλοι και εμείς

/ Επικαιρότητα

Του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Δράμας κ. Παύλου

Ὁ πανίερος ναός τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας στήν Κωνσταντινούπολη εἶναι τό σέμνωμα καί τό καύχημα τῆς Ρωμανίας καί τῆς κατ᾽ Ἀνατολάς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τό Τουρκικό κράτος γιά δικούς του λόγους τόν λειτουργεῖ πλέον ὡς μουσουλμανικό τέμενος. Ἡ ἀπόφαση προκάλεσε ἀντιδράσεις, καί ἐκεῖθεν καί ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου στρατεύθηκε ἡ θρησκεία νά συνδράμει τήν πολιτική. Ἐκεῖ ὀθωμανικά σπαθιά, ἐδῶ ἰαχές καί δεήσεις γιά καταποντισμό τῶν ἱεροσύλων καί λεκτική προετοιμασία, μέσῳ τοῦ διαδικτύου κυρίως, εὐζωνικῶν ταγμάτων γιά ἔφοδο.

Στήν πατρίδα μας θεωροῦμε ἀκόμη ἀφελῶς ὅτι οἱ ξένοι «προστάτες» μας καί οἱ ξανθοί ὑπερβόρειοι ὁμόδοξοι ἀδελφοί μας θά τραβήξουν τό αὐτί τοῦ ἄτακτου προέδρου, καί ἐκεῖνος θά σπεύσει νά μᾶς δώσει πίσω «τό παιχνιδάκι μας». Ἡ Ἁγιά Σοφιά ὅμως, ὅπως γράφει στό ὑπέροχο ρωμαΐϊκο «εἰσοδικό» του ὁ γιατρός

Χριστοφόρος Σωφρονίου, εἶναι: *«Ἡ ἕδρα καί τό ἐδραίωμα τοῦ γένους τῶν Ρωμηῶν. Τό κέλυφος δανείστηκαν οἱ φράγκοι καί οἱ ὀθωμανοί, καί ὡς ἀνιστόρητοι καί ἀνυποψίαστοι δανειολῆπτες τό καταχράστηκαν μέ ἔλλειμμα πνεύματος καί φιλοσοφίας. Τήν χρήση μόνο ὑπέκλεψαν τοῦ κτίσματος, διότι ἡ καθιέρωση τῆς Ἐκκλησίας ὡς τράπεζας τοῦ ἀέναου Μυστικοῦ Δείπνου εἶναι ἀνεξάλειπτη».*

Εἶναι βλασφημία γιά τήν Ἑλλάδα νά ὑπερασπιζόμαστε τό μουσεῖο «Ἁγία Σοφία». Τί θά πεῖ μουσεῖο; Ἄχρωμο κτίριο. Ναός τῆς ἀδιαφορίας. Ἕνα κουφάρι. Οὔτε κἄν δώσαμε σημασία στήν κραυγή τῆς «Χαναναίας γυναικός», δηλαδή τῆς βουλευτοῦ τῆς τουρκικῆς ἐθνοσυνελεύσεως Χιουντά Καγιά, πού τόλμησε νά πεῖ ὅτι πρέπει νά λειτουργήσει πάλι ὡς ὀρθόδοξος ναός. Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ τόλμη!

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ποιά ἰδεολογία κατέταξε τήν Ἁγιά Σοφιά στήν κατηγορία τῶν μουσείων. Αὐτή τήν ἰδεολογία στόχευσε ἡ ἀπόφαση, γιατί πολλά δεινά λόγῳ τῆς ἀθεΐας της ἐπέφερε στούς θρησκεύοντες στήν χώρα.

Μέ τό μουσεῖο βέβαια βολεύονται τά παιδιά τοῦ Καρλομάγνου, διότι θάβονται τά ἐγκλήματα τῶν πατέρων τους. Τό 1204 συνετελέσθη ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἐγκλήματα κατά τῆς ἀνθρωπότητος. *«Ἕνας ὕπουλος νεαρός πάπας (Ἰννοκέντιος ΙΙΙ), ἕνας πολυμήχανος δόγης καί ἕνας φιλόδοξος μαρκήσιος, ὁδήγησαν στήν Ρωμανία τό πλεόνασμα τῶν εὐρωπαίων τυχοδιωκτῶν καί χρεωκοπημένων φεουδαρχῶν, μεταφέροντας στήν Ἀνατολή τήν τότε εὐρωπαϊκή ζούγκλα καί ἐγκαθιστῶντας την στόν ἀπολύτως ἀναγκαῖο νέο ζωτικό χῶρο. Ἡ Ἀνατολή θά ἀπορροφοῦσε τό τυχοδιωκτικό καί ἐργατικό πλεόνασμα τῆς Εὐρώπης»****[1]****.*

Ὁ πολύς Στῆβεν Ράνσιμαν ἔγραψε γιά τό τραγικό αὐτό γεγονός: *«Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερο ἔγκλημα κατά τῆς ἀνθρωπότητος ἀπό τήν Δ’ Σταυροφορία. Ὄχι μόνο προκάλεσε τήν καταστροφή καί τόν διασκορπισμό τῶν θησαυρῶν τοῦ παρελθόντος, πού τό Βυζάντιο εἶχε μέ εὐλάβεια ἀποθηκεύσει, καί τόν θανάσιμο τραυματισμό ἑνός πολιτισμοῦ, πού ἦταν ἀκόμα ἐνεργός καί μεγάλος, ἀλλά ὑπῆρξε ἐπίσης μιά πράξη γιγαντιαίας πολιτικῆς ἀνοησίας».*

13 Ἀπριλίου 1204. Ἡ Πόλις τῶν πόλεων, ἐννιακοσίων χρόνων οἰκοδέσποινα τοῦ κόσμου ὁλάκερου, παραδόθηκε γιά λαφυραγωγία στά χέρια «ἀδελφῶν» χριστιανῶν. Ὁλική λαφυραγωγία τῶν θησαυρῶν της. Καταστροφές, βιασμοί ἀκόμη καί καλογραιῶν ἀπό τούς στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ. Φρῖξον, ἤλιε! Γῆ, στέναξον! Κομμάτιασαν τήν Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας· *«ἡμίονοί τε καί ὑποζύγια σεσαγμένα μέχρι καί τῶν ἀδύτων εἰσήγοντο τοῦ νεώ...»*· καί μαζί τους μία πόρνη συνοδός τοῦ χριστιανικοῦ στρατεύματος. Αὐτό τό γύναιον *«καταστρηνιᾶσαν τοῦ Χριστοῦ, ἐπί τοῦ συνθρόνου ἰζῆσαν»,* ὑπηρέτρια τῶν δαιμόνων, δαιμονισθεῖσα κατά τοῦ Χριστοῦ, κάθισε στό Σύνθρονο τό Πατριαρχικό ἀλαλάζοντας,

τραγουδῶντας σατανικά καί χορεύοντας ἄσεμνα. Ὅλα αὐτά ἀνάμεσα στούς αἱματοβαφεῖς σταυροφορεμένους Εὐρωπαίους καί στά ζῶα τους πού οὐροῦσαν καί κόπριζαν τόν ἱερό ναό. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης «παρεφρόνησε». Ἔπεσε τό ἀφηγηματικό καλάμι ἀπό τά χέρια του, καί κραύγασε: *«Πῶς ἄν εἴην ἐγώ τό βέλτιστον χρῆμα, τήν ἱστορίαν, τό κάλλιστον εὕρημα τῶν Ἑλλήνων, βαρβαρικαῖς καθ᾽ Ἑλλήνων πράξεσι χαριζόμενος;».* Πῶς μπορῶ τό λαμπρό ἐφεύρημα τῶν Ἑλλήνων, τήν ἱστορία, νά τήν λερώσω μέ τίς βαρβαρικές πράξεις; Μοιρολόγι καί θρῆνος ἔγινε ἡ διήγησή του: *«Ὦ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ, ἄκουσμα παγκόσμιον, θέαμα ὑπερκόσμιον, Ἐκκλησιῶν γαλουχέ, (...). Τίνι ὁμοιώσω σε, ὅτι ἐμεγαλύνθη ποτήριον συντριβῆς σου, Ἱερεμίας φησίν ὁ φιλόδακρυς τήν πάλαι Σιών κοπτόμενος».*

Ἀλλά καί ὁ νεώτερος καί πλησιέστερός μας Ἀνδρέας Καρκαβίτσας στά «Λόγια τῆς Πλώρης» ἔγραψε: *«Φράγκοι, Βενετσάνοι καί Γερμανοί χύνονται ἀπάνω της ἀχόρταγα. Μέ τό σταυρό συντρίβουν τό σταυρό μας, μέ τή θρησκεία τους πελεκοῦν τή θρησκεία μας. Γαλέρες ἔρχονται καί γαλέρες φεύγουν. Παίρνουν τά πλούτη μας, τή δόξα μας, τά ἱερά μας. Ἀλλοῦ τά πᾶνε, στή Δύση, νά ἡμερέψουν καί κείνης τούς λαούς, νά δοξάσουν καί κείνης τά χώματα».*

Ἀλλά δυστυχῶς μόνο καταισχύνη προσέφεραν στούς κατέχοντες, καί διαχρονικό στιγματισμό τῆς ἀναίσχυντης προπατορικῆς ἁμαρτίας. Γι᾽ αὐτό ὁμοφώνως ὑπερασπίζονται τόν μουσειακό χαρακτῆρα πού ἔδωσαν στόν ναό. Δέν θέλουν νά θυμοῦνται ὅτι ὁ ναός αὐτός εἶναι ὁ ὀμφαλός τῆς Ὀρθόδοξης Ρωμηοσύνης πού βεβηλώθηκε καί καταληστεύθηκε ἀπό τούς προπάτορές τους. Ἄλλωστε ἐπί τῷ ἀκούσματι τῆς ἁλώσεως τῆς Πόλεως ὑπό τοῦ Μωάμεθ, ὁ πάπας Νικόλαος ὁ Ε΄ ᾄδεται ὅτι ἐτέλεσε δοξολογία στήν Ρώμη, διότι ἐπιτέλους ὁ Θεός ἐτιμώρησε τούς αἱρετικούς γραικούς...

Ὅταν τό 1453 ὁ πορθητής πολιόρκησε καί κατέλαβε τό κουφάρι τῆς Βασιλεύουσας, δέν εἶχε καί πολλά νά κάνει. Χαλκοκονδύλης, Κριτόβουλος, Φραντζῆς, παραστατικώτατα περιγράφουν τήν τριήμερη λεηλασία τῆς Πόλεως (κατά μία μέρα λιγότερη ἀπό ἐκείνης τῶν Σταυροφόρων) ἀπό τίς ὀρδές τοῦ Μωάμεθ, καί τά τῆς εἰσόδου του στήν Πόλη καί στόν πανίερο ναό: *«Ὦ, τῶν σοφῶν σου κριμάτων, Χριστέ Βασιλεῦ· ὡς ἀνερμήνευτα καί ἀνεξιχνίαστά εἰσι. Καί ἦν ἰδεῖν τόν παμμέγιστον ἐκεῖνον ναόν καί θειότατον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τόν οὐρανόν τόν ἐπίγειον, τόν θρόνον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τό χερουβικόν ὄχημα καί στερέωμα δεύτερον, τήν Θεοῦ χειρῶν ποίησιν, τό θέαμα καί ἔργον ὡραῖον καί ὡραίων ὡραιότερον, οὗ ἔσωθεν τῶν ἀδύτων καί ἄνωθεν τῶν θυσιαστηρίων καί τραπεζῶν ἥσθιον καί ἔπινον, καί τάς ἀσελγεῖς γνώμας καί ὀρέξεις αὐτῶν μετά γυναικῶν καί παρθένων καί παίδων ἐπάνωθεν ἐποίουν καί ἔπραττον. Τίς μή θρηνήσει σε, ἅγιε ναέ;».*

Ὅταν τό ἀπόγευμα τῆς ἀποφράδος γιά τήν Ρωμηοσύνη ἡμέρας ἐκείνης, τῆς μαύρης Τρίτης τῆς 29ης Μαΐου ὁ πορθητής εἰσῆλθε στήν Πόλη, λέγεται ὅτι δάκρυσε καί εἶπε: *«Οἵαν πόλιν εἰς διαρπαγήν καί ἀπώλειαν δεδώκαμεν»* (Κριτόβουλος). Ἔκθαμβος μέσα στόν ναό ἀπό τό κάλλος πού ἀντίκρυσε ἀποκαλύφθηκε, γονάτισε, καί ἕνας ἰμάμης ἔκανε τήν πρώτη μουσουλμανική προσευχή. Ἔκτοτε ἡ Ἁγιά Σοφιά μας ἔγινε τζαμί.

Ἡ Ἑλλάς, ὡς χώρα-μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, πρέπει μέ παρρησία νά ζητήσει τήν ἐπιστροφή τῶν κειμηλίων τῆς Ἁγίας Σοφίας, πού ληστεύθηκαν τό 1204, ὥστε νά ἐπανέλθουν στόν φυσικό τους χῶρο, ὅπου καί θά ἐκτίθενται. Δέν χρειάζεται φλυαρία, μισόλογα, ἔνοχες σιωπές, κροκοδείλια δάκρυα. Σύγχρονος πολιτικός διανοητής εἶπε: *«Αὐτό πού λείπει στίς Βρυξέλλες, τό Βερολίνο, τήν Ρώμη, τό Παρίσι, εἶναι ὁ πολιτικός λόγος. Λείπει ἡ πολιτική σέ πολλές προληπτικές καί θεραπευτικές ἐκφράσεις καί διαστάσεις της. Λείπει ἡ Εὐρωπαϊκή πολιτική παρουσία μέ ὅ,τι σημαίνει αὐτό. Ἄς εἴμαστε διανοητικά, πολιτικά ἔντιμοι καί σοβαροί».* Παρακολουθῶντας τίς δηλώσεις ξένων πολιτικῶν πού ἐπισκέφθηκαν τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία τίς ἡμέρες αὐτές γιά τό ζήτημα τῆς Ἁγίας Σοφίας, μειδίασα, ἐνθυμούμενος τήν σοφή ποντιακή παροιμία: «Μέ τόν λύκον τρώει τό πρόβατον, καί μέ τόν οἰκοκύρ᾽ μοιρολογᾶ ᾽το». Θά ἀντιλέξουν βέβαια οἱ «πολιτισμένοι» λαοί καί οἱ δικοί μας, οἱ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς τουρκοφάγοι, ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι βάρβαροι, καί δέν δικαιοῦνται νά εἶναι φύλακες τέτοιων πολιτιστικῶν ἀγαθῶν. Παρά ταῦτα μποροῦν κάλλιστα νά φιλοξενοῦν δεκάδες βιομηχανικές μονάδες εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων, καί ἑλληνικῶν ἴσως, καί βέβαια νά ἐργάζονται σάν εἴλωτες μέ μεροκάματα πού οὔτε ν᾽ ἀκούσει δέν καταδέχεται ὁ εὐρωπαῖος πολίτης. Ὁπωσδήποτε εἶναι καί ἐξαιρετικοί πελάτες διαφόρων ὁπλικῶν συστημάτων. Τό κέρδος, δηλαδή, δέν ὑπολογίζει οὔτε Ἁγιά Σοφιά, οὔτε τήν μάνα του τήν ἴδια.

Ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος καί Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρύσανθος τελειώνει τό περισπούδαστο ἔργο του «Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος» ὡς ἑξῆς: *«Ὑπό τήν ἔνοχον ἀδιαφορίαν τῆς χριστιανικῆς Δύσεως ἐν ἔτει 1453 ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις, καί ἐν ἔτει 1461 ἡ Τραπεζοῦς, καί κατεστράφη ὁλόκληρος ἀκμαῖος πολιτισμός. Τῇ ἐνόχῳ συνεργίᾳ δύο μεγάλων χριστιανικῶν Δυνάμεων τῆς Δύσεως, τῆς Γερμανίας καί τῆς Αὐστρίας, κατά τά ἔτη 1914-1918 ἐσφάγη ὑπό τῶν Νεοτούρκων ὁλόκληρον ἔθνος, τό Ἀρμενικόν, καί ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων βιαίως ἀπεσπάσθησαν ἀπό τῶν ἑστιῶν αὐτῶν καί ἀπέθανον ἐν τῇ ἐξορίᾳ.*

Τῇ ἐνόχῳ συνεργίᾳ τῶν συμμάχων χριστιανικῶν Δυνάμεων τῆς Δύσεως κατά τά ἔτη 1919-1922 τό ἐθνικόν κίνημα τῶν Τούρκων τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ πασᾶ συνεπλήρωσε τό ἔργον τῶν Νεοτούρκων, καί κατά ἑκατοντάδας ἀπηγχονίζοντο Ἕλληνες κληρικοί καί πρόκριτοι τοῦ Πόντου, ἐν οἷς καί ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς μητροπόλεως Τραπεζοῦντος ἀείμνηστος Ματθαῖος Κωφίδης, ἐνῷ χιλιάδες ἄλλαι

στρατευσίμων νέων κατεδικάζοντο εἰς τόν διά τῆς πείνης καί τῶν ταλαιπωριῶν θάνατον ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Καί ἐπῆλθε κατά Αὔγουστον τοῦ 1922 ἡ Μικρασιατική καταστροφή, καί ἐπηκολούθησεν ἐν ἔτει 1923 ἡ ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν καί ἡ ἐντεῦθεν ἐρήμωσις Πόντου, Μικρᾶς Ἀσίας καί Θράκης, καί ἡ καταστροφή ὁλοκλήρου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Καί ἐσβέσθη ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος "καί κληρονομία ἡμῶν μετεστράφη ἀλλοτρίοις, οἱ οἶκοι ἡμῶν ξένοις. Ὁδοί Τραπεζοῦντος πενθοῦσι παρά τό μή εἶναι ἐρχομένους ἐν ἑορτῇ· πᾶσαι αἱ πύλαι αὐτῆς ἠφανισμέναι, οἱ ἱερεῖς αὐτῆς ἀναστενάζουσι, καί αὐτή πικραινομένη ἐν ἑαυτῇ... Οἱ παραπορευόμενοι ὁδόν, ἐπιστρέψατε καί ἴδετε εἰ ἔστιν ἄλγος μου, ὅ ἐγενήθη...».

Γεγονός ἀναντίρρητο εἶναι ὅτι ὅσοι αὐτοκρατορικοί ναοί στήν Κωνσταντινούπολη διασώθηκαν μέχρι σήμερα εἶναι διότι ἔγιναν τεμένη· μέ μόνη, νομίζω, ἐξαίρεση τήν Παναγία τήν Μουχλιώτισσα στό Φανάρι.

Στήν πρωτεύουσα τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, τήν Τραπεζοῦντα, τόν καιρό τῆς ἀλώσεώς της λειτουργοῦσαν τριακόσιοι ἑξήντα ναοί καί παρεκκλήσια. Ποῦ εἶναι σήμερα; Καί στήν ὕπαιθρο τῆς Τραπεζοῦντος καί τῆς Χαλδίας ὑπῆρχαν ἑκατοντάδες ναοί, μοναστήρια καί ἐξωκκλήσια, ἀπτά δείγματα τῆς εὐσέβειας τῶν πατέρων μας. Ποῦ εἶναι σήμερα; Ἤ ἐξαφανίσθηκαν ὁλοσχερῶς ἤ κείτονται ἐρειπωμένα. Ὁ παμμεγέθης καί περίοπτος τελευταῖος μητροπολιτικός ναός τῆς Τραπεζοῦντος, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, στεκόταν περήφανος πάνω στά βράχια στήν ἀνατολική πλευρά τῆς πόλεως, πλάϊ στό περιώνυμο Φροντιστήριο. Μετά τόν ἐκπατρισμό, γιά ψυχολογικούς προφανῶς λόγους, κατεδαφίσθηκε. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 δέν ὑπῆρχε. Ἄν εἶχε γίνει τέμενος, θά ὑπῆρχε σήμερα. Ὅσοι αὐτοκρατορικοί ναοί διασώθηκαν (εὐτυχῶς) στήν Τραπεζοῦντα, εἶναι γιατί ἔγιναν τεμένη. Οἱ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις δέν ἀναιροῦν τόν κανόνα αὐτό. Ἐξ ἄλλου, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν καί τῶν μεγεθῶν, τό ἴδιο πράξαμε κι ἐμεῖς στήν Ἑλλάδα. Δύο κεντρικοί ναοί τῆς Δράμας, τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί τῆς Ἁγίας Τριάδος, καί στήν Καβάλα ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἦταν ὀθωμανικά τζαμιά. Κτίσθηκαν δηλαδή τζαμιά.

Ἡ ἐπαναφορά τῆς Ἁγίας Σοφίας ὅμως στήν μουσουλμανική λατρεία, δέν ἀποτελεῖ ἐπιβεβαίωση τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τῆς σύγχρονης Τουρκίας ἐπί τοῦ ναοῦ, ἀλλά ἀπόδειξη ὅτι ἡ Τουρκία ἀδυνατεῖ νά κάνει τήν ὑπέρβαση καί νά συμφιλιωθεῖ μέ τό ἱστορικό παρελθόν της καί νά τό γονιμοποιήσει πρός ὄφελός της. Ἐπιλέγοντας τόν ρόλο τοῦ κυριάρχου κράτους (πού ἄλλωστε εἶναι), γίνεται μέτρο καί ὑπόδειγμα στό ἐπίσης κυρίαρχο κράτος τοῦ Ἰσραήλ νά μετατρέψει τό δεύτερο σέ ἱερότητα (μετά τήν Μέκκα) τέμενος Ἄλ-Ἀκτσά σέ ναό τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας. Ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι κτισμένο πάνω στά Ἅγια τῶν Ἁγίων τοῦ Ναοῦ τοῦ

Σολομῶντος.

Θά μποροῦσε ἡ σύγχρονη Τουρκία νά γίνει τό κέντρο τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Νά φέρει σέ πολύ δύσκολη θέση τήν Δυτική ἀλλοτριωμένη χριστιανοσύνη, τόν Παπισμό καί τήν ὁμόδοξη Ρωσία. Ὅπως καταλαβαίνετε, ὅμως, βλάπτονται πολλά συμφέροντα, καί συμφέρει τούς θιγομένους ἡ Τουρκία νά ἔχει ρόλο μπαμπούλα στήν περιοχή. Κατά τά λοιπά, χιλιάδες Μουσουλμάνοι κάτω ἀπό τά βλέμματα τῆς Παναγίας καί τοῦ Χριστοῦ θά γονατίζουν καί θά προσεύχονται. Θά μποροῦμε κι ἐμεῖς γονατιστοί νά ψιθυρίζουμε τό «Τῇ Ὑπερμάχῳ» κάτω ἀπό τούς θόλους τοῦ ἐπιγείου οὐρανοῦ. Θ᾽ ἀκοῦν οἱ τοῖχοι της μέ τά ἑκατοντάδες ἅγια λείψανα τόν στεναγμό καί τήν ἱκεσία μας.

Ἐμεῖς στήν Ἑλλάδα αὐτό τόν καιρό ἐξαντλήσαμε τήν εὐσέβειά μας στίς πένθιμες κωδωνοκρουσίες καί στίς ἀκολουθίες τοῦ Ἀκαθίστου· γιατί ἆραγε; Ὁ Ἀκάθιστος εἶναι παννύχιος δοξολογική εὐχαριστία γιά διάσωση, ὄχι γιά ἀλλαγή φύλου ναοῦ. Τόν Μεγάλο Κανόνα θά ἔπρεπε νά ψάλλουμε, τύπτοντες τά στήθη μας κλῆρος καί λαός, διότι πρό πολλοῦ ἄρχοντες καί ἀρχόμενοι ἀπεμπολήσαμε τήν ἠθική τοῦ Εὐαγγελίου. Πληθώρα ἀντιχριστιανικῶν νόμων ψηφίσθηκαν. Δέν μᾶς ἐκφράζει ἡ παράδοση καί ἡ ἠθική τῆς Ρωμηοσύνης, ἀλλά αὐτή τῶν τευτονοφράγκων. Λησμονοῦμε τίς ἁμαρτίες τῶν Εὐρωπαίων, τίς δικές μας καί τῶν πατέρων μας.

Ἀξίζει νά θυμηθοῦμε ὅτι τό Ἑλληνικό Βασίλειο μέ τρία διατάγματα α) 25ης Σεπτεμβρίου 1833, β) 9ης Μαρτίου 1834 καί γ) 8ης Μαΐου 1834, διέλυσε πεντακόσια περίπου μοναστήρια, καί ἀπεσχημάτισε ἐννιακόσιους μοναχούς καί μοναχές δημεύοντας τήν περιουσία τῶν μονῶν, αὐτῶν τῶν προπυργίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Μέσα στήν ὀρθόδοξη Ἑλλάδα ἐκτυλίχθηκαν σκηνές πού θύμιζαν τήν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας καί τίς ἁλώσεις τοῦ 1204 καί τοῦ 1453. Σέ μοναστῆρι τῆς Σίφνου, ὅπου οἱ μοναχές γοερά θρηνοῦσαν γιά τήν βεβήλωση τῆς μονῆς τους, διέταξε ὁ ἔπαρχος τήν μαστίγωσή τους. Σέ ἄλλη μονή, ὁ ἔπαρχος θέλοντας νά ἀφαιρέσει τό ἀσημένιο «πουκάμισο» ἀπό τήν εἰκόνα, τήν ἔριξε κάτω καί πατῶντας την πῆρε τήν τανάλια, ἀφαίρεσε τά κοσμήματα, καί τό ἔβαλε (τό «πουκάμισο») σ᾽ ἕνα τσουβάλι, τό ὁποῖο λησμόνησε νά παραδώσει στήν ἐπιτροπή τοῦ κράτους[2].

Γράφει στόν Α΄ τόμο τοῦ Συνοδικοῦ του ὁ Ἀριστείδης Πανώτης: *«Μέ τίς κυβερνητικές ἀποφάσεις τῆς κατασχέσεως τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, πού σεβάστηκαν ἀκόμη καί οἱ Τοῦρκοι, πραγματοποιήθηκε ἡ μεγαλύτερη ἀπό τήν ἐποχή τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως “κοσμική” ἁφαίμαξη καί διασπάθιση τῶν οἰκονομικῶν πηγῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπέρ ἀδιαφανῶν σκοπῶν καί τῶν συμφερόντων ἐπιτήδειων λαϊκῶν!».* Καί ἄν αὐτά διέπραξαν ἄνθρωποι πού ἔζησαν καί ἀπήλαυσαν τήν προσφορά τῶν μονῶν καί τοῦ κλήρου, φαντασθῆτε τώρα μέ τήν κρατοῦσα

ἀλλοτρίωση πού ἐπικρατεῖ, πόσα μποροῦν νά πράξουν οἱ ἰσχυροί.

Ποιά ἡ κατάσταση σήμερα τῆς Μονῆς Δαφνίου, τῆς μεγαλοπρεποῦς Ροτόντας τοῦ ἁγίου Γεωργίου στήν Θεσσαλονίκη, τῆς περιφήμου Παρηγορίτισσας στήν Ἄρτα καί δεκάδων ἄλλων ναῶν, ὅπου δέν καίει κερί καί δέν μυρίζουν θυμίαμα; Ὅταν Μεγάλη Ἑβδομάδα σφραγίσθηκαν οἱ ναοί, γιατί δέν χτύπησαν πένθιμα οἱ καμπάνες; Ἐπίκαιρος ὁ προφήτης Ἡσαΐας μᾶς μεταφέρει τήν φωνή τοῦ Κυρίου: *«Ἀλλοίμονον εἰς σέ, Ἔθνος ἁμαρτωλόν, λαέ, ὁ ὁποῖος εἶσαι πλήρης ἁμαρτιῶν... Ἐγκαταλείψατε τόν Κύριον, καί οὕτω παρωργίσατε τόν Ἅγιον τοῦτον Θεόν τοῦ Ἰσραήλ!»****[3]**. *«Τάς ἑορτάς τῶν νουμηνιῶν σας καί τάς ἄλλας ἑορτάς σας μισεῖ ἡ ψυχή μου. Ὁσάκις ὑψώνετε τάς χεῖρας σας προσευχόμενοι πρός ἐμέ, θά ἀποστρέψω τούς ὀφθαλμούς μου ἀπό ὑμᾶς. Λούσθητε καί γίνετε καθαροί, ἀφαιροῦντες τάς πονηρίας ἀπό τό βάθος τῶν ψυχῶν σας, ὥστε νά εἶσθε καθαροί ἐμπρός εἰς τούς ὀφθαλμούς μου»****[4]**.

Καί βέβαια μέσα στόν ἐθνικό παροξυσμό ὑβρίζεται ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης, καί ἐλέγχεται ὁ πατριωτισμός του ἀπό ἀνθρώπους πού ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὁμιλοῦν καί θεωροῦν ὅτι μόνοι αὐτοί δικαιοῦνται νά χορηγοῦν πιστοποιητικά πατριωτισμοῦ καί ἐθνικῶν φρονημάτων. Ὁρισμένοι μάλιστα θρηνῳδοί τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνήκουν στήν σχολή τῶν «λαγουμιτζήδων» τοῦ πορθητῆ, πού ἄνοιγαν λαγούμια γιά νά μποῦν στήν Θεοφύλακτη. Οἱ σύγχρονοι «λαγουμιτζῆδες», ἐνῶ λόγοις κόπτονται γιά τά δίκαια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἔργοις τόν ὑποσκάπτουν. Τά παραδείγματα πολλά, ἀλλ᾽ οὐ τοῦ παρόντος.

Ὅσα ζήσαμε αὐτόν τόν καιρό πιστεύω ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἄγνοιας καί τῆς συγχύσεως γιά τό ποιοί εἴμαστε καί ποῦ ἀνήκουμε. Ἀξίζει νά θυμηθοῦμε τήν φωνή πού λέει ὅτι: *«Μέ Γραικισμόν καί Νεογραικισμόν ἐννοοῦμεν ὄχι τόν Νεοελληνισμόν, ἀλλά μόνον τό μή ρωμαΐϊκον μέρος τοῦ Νεοελληνισμοῦ. Ὁ Νεογραικισμός, ὡς καί ὁ πρό τῆς Ἁλώσεως Γραικισμός, εἶναι ἐκ τῆς φύσεώς των δουλεία χειροτέρα τῆς Φραγκοκρατίας καί Τουρκοκρατίας... Οἱ Ρωμηοί τῆς φραγκοκρατίας καί τῆς τουρκοκρατίας εἶναι ὅσοι δέν ἠκολούθησαν τό παράδειγμα ἐκείνων πού ἐφράγκευσαν καί ἐτούρκευσαν.*

Τό γραικεύω εἶναι σχεδόν ταὐτόν μέ τό φραγκεύω. Σημαίνει σήμερον ἀμερικανεύω, ρωσεύω, φραντσεύω, γερμανεύω, δηλαδή γίνομαι πνευματικός δοῦλος τῶν ἔξω τῆς Ρωμηοσύνης. Ὁ Ρωμηός γνωρίζει σαφῶς ὅτι ὑπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ συμμαχίας καί δουλείας. Γίνεται σύμμαχος μέ ὁποιονδήποτε, ἐφ᾽ ὅσον συμφέρει εἰς τό Ἔθνος, ἀλλά ποτέ δοῦλος τῶν συμμάχων.

Ὁ Γραικύλος κάνει τό λιοντάρι εἰς τούς Ρωμηούς μέ τήν βοήθειαν τῶν ξένων, ἀλλά εἶναι φρόνιμον ποντικάκι εἰς τούς ξένους... Ὁ Νεογραικισμός ἀρκετά ἐζημίωσε τό Ρωμαΐϊκον μέ τήν λεγομένην ξενομανίαν του, ἡ ὁποία εἶναι εἰς τήν πραγματικότητα δουλοπρέπεια εἰς τά ἀφεντικά του. Ὁ Γραικύλος ἔχει

ἐμπιστοσύνην ὄχι εἰς τόν ἑαυτόν του, ἀλλά μόνον εἰς τά ξένα ἀφεντικά του. Ἡ Ρωμηοσύνη διαφέρει τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, διότι ἔχει τό ἴδιον θεμέλιον διά τόν ἡρωϊσμόν της, ὡς καί διά τήν ἁγιωσύνην της, δηλαδή τό ρωμαΐϊκον φιλότιμον, τό ὁποῖον δέν ὑπάρχει εἰς τόν εὐρωπαϊκόν πολιτισμόν. Παρά ταῦτα οἱ Γραικύλοι ἀπό τό 1821 μέχρι σήμερον προπαγανδίζουν ὅτι ὀφείλομεν νά ἐγκαταλείψωμεν τήν Ρωμηοσύνην καί νά γίνωμεν Εὐρωπαῖοι, διότι δῆθεν ὁ Εὐρωπαϊκός πολιτισμός εἶναι ἀνώτερος ἀπό τήν Ρωμηοσύνην». Αὐτά καί πολλά ἄλλα ἀναφέρει στό περισπούδαστο ἔργο του «Ρωμηοσύνη» προφητικῶς ὁ ἀμερικανοτραφής ἀείμνηστος παπᾶ Γιάννης Ρωμανίδης. Γιατί αὐτή ἡ ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας εἶναι ἔξω ἀπό τά σχολεῖα μας;

Τελειώνοντας τ᾽ ἀτελεύτητα ἤ ὅπως ἡ ἀρχαιοπρεπής ποντιακή διάλεκτος λέει· «πολλά νά λέγω ᾽κι ἐπορῶ, κι ὀλίγα ᾽κί κανεῖνταν», ἐπιστρέφω στόν «παμμέγιστον ἐκεῖνον ναόν καί θειότατον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας». Τόν ἀποχαιρετῶ μ᾽ ἕνα δυνατό κείμενο, βγαλμένο ἀπό τήν καρδιά καί τόν κάλαμο ἑνός συγχρόνου ραψῳδοῦ τῆς Ρωμηοσύνης, πού κατοικεῖ στά πάλαι ποτέ κακοβίωτα, ἀλλά τήν σήμερον πνευματικά ἐλευθεροβίωτα Ἄγραφα, τοῦ πολυσεβάστου ἡγουμένου τῆς μονῆς Τατάρνης, τοῦ παπᾶ Δοσιθέου:

«Διά τόν ναόν τοῦτον σιγῶ καί τιμῶ αὐτόν διά τῆς σιγῆς. Ἵσταμαι εἰς τόν Ἱππόδρομον, πρό τοῦ Μιλλίου καί ἀποθαυμάζω. Ἀκούω πολλούς νά λέγουν· Πῆγα καί στήν ἁγια-Σοφιά. Μετά βεβαίως ἀπό τήν Κλειστή Ἀγορά καί τά ἄλλα πονηρεπιπόνηρα καί οὐ ῥητά, ἅτινα παρέχει ἀφθονοπαρόχως ἡ τῆς Πόλεως νυκτερινή ζωή, ὡς καί πᾶσα μεγαλούπολις.

Πῆγαν ἐπιτέλους. Ἀκριβό τό εἰσιτήριο. Ὅμως ἀφοῦ ἤλθαμε, ἄς μποῦμε. Καί τί βλέπουν; Ὀχλοβοή. Πλῆθος τουριστῶν ἀπό πάσης τῆς οἰκουμένης. Ξεναγοί ὠρυόμενοι νά ἀκουσθοῦν, καθότι καί ὁ πλησίον ξεναγός αὐτό προσπαθεῖ, νά ἀκουσθῇ. Ἐδῶ βλέπετε... ἐκεῖ βλέπετε. Στά τούρκικα, στά ἀγγλικά, στά γαλλικά, σέ ὅποια γλῶσσα μπορεῖς νά φαντασθῇς, σπανίως στά ἑλληνικά. Ἀναμειγνύουν μυθώδη καί τερατώδη μετά καί τινων ἀληθειῶν. Συνονθύλευμα ἱστορίας, θρύλων, ἀνακριβειῶν καί παραϊστορίας. Καί ὁ ἔχων ὦτα καλόν ἐστιν ἵνα φράσσῃ αὐτά.

*Ὁ βουλόμενος ἵν᾽ ἀποθαυμάσῃ τό κάλλος, τήν εὐπρέπειαν, τό ὑπέροχον ἀρχιτεκτόνημα· ὁ ἐπιθυμῶν ἵν᾽ ἐμβατεύσῃ εἰς τήν ἱστορίαν· ὁ ἱστάμενος πρό τῶν βασιλικῶν οὐδῶν καί διερωτώμενος πῶς καί διατί τά μάρμαρα τά τόσον παχέα ἔχουν εἰς τό μέσον κοιλανθῇ· ποιοί διῆλθον, ποιοί ἅγιοι, ποιοί αὐτοκράτορες, ποιοί αὐλικοί «εἰ μέν τῷ βασιλεῖ πιστοί, οὐκ οἶδα, Θεῷ δέ τό πλεῖστον ἄπιστοι»**[5]** , ποιός λαός εὐσεβής· ποιά τραγικά γεγονότα διεδραματίσθησαν ὑπό τόν ἀέρινον θόλον· τί ὑπῆρχε ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ· τί ἀπέμεινε· πῶς ἐκ τῶν ὀλίγων ψηφίδων ὁ νοῦς ἀναπαριστᾷ τά τόσα αὐτοῦ περασμένα μεγαλεῖα· τί γράφει ἐνεός ὁ Προκόπιος· τί γράφει ἐξεστηκώς Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος· ποῖαι τοῦ Ναοῦ αἱ περιπέτειαι· ποῖος ὁ ναός εἰς ὅν ὠμίλει τῷ 381 Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀποκαλῶν αὐτόν «μέγαν καί*

περιβόητον»· πῶς ἐπῆλθε ἡ καταστροφή τοῦ 404· τί ἔπραξεν ἡ στάσις τοῦ Νίκα· πῶς καί διατί ὁ αὐτοκράτωρ καί κτίτωρ Ἰουστινιανός εἰσελθών μετά τοῦ πατριάρχου Μηνᾶ ἕως τοῦ ἄμβωνος ἐξεβόησε· «Δόξα τῷ Θεῷ τῷ καταξιώσαντί με τοιοῦτον ἔργον ἐπιτελέσαι. Νενίκηκά σε, Σολομῶν»...

Ἔγραψα ἐν ἀρχῇ ὅτι τιμῶ διά τῆς σιγῆς. Διεψεύσθην. Ἦλθαν τόσα εἰς τόν νοῦν, ὁποῦ ὁ κάλαμος ἀδυνατεῖ ἴν᾽ ἀκολουθήσῃ. Διό καί ἀναμειγνύω δημώδη λόγον μετά καθαρεύοντος. Ἐάν ὁ νοῦς ἀσθμαίνῃ, καί ἡ καρδία πάλλεται, τότε τά γλωσσικά ὅρια καταῤῥέουν.

Οἱ ἡμέτεροι λοιπόν τά μόνα πού βλέπουν εἶναι τά περιτρίμματα ἀμμοκονιαμάτων, τό ὅτι περιστεραί τινες πτερυγίζουν ὑπέρ τάς κεφαλάς αὐτῶν, φοβούμενοι μή στοχεύσωσιν ἐπ᾽ αὐτῶν, τό ὅτι ὁ κύων τοῦ φύλακος ἐξετράπη εἰσελθών, ἵν᾽ ἀναζητήσῃ τόν ἑαυτοῦ αὐθέντην, τό ἀφεντικό του. Τό ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη ἰκριώματα-σκαλωσιές καί ἐμποδίζουν τήν θέα, καί κυρίως ἐρωτοῦν πῶς κατάφερε ἡ ζωηρά Ζωή νά διατηρήσῃ ἕως τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ἔτους τῆς ἐπί γῆς ζωῆς αὐτῆς τό κάλλος της, ἀφανίσασα τά οἰκονομικά τοῦ κράτους ἐπί τῇ ἀναζητήσει καλλυντικῶν ἕως Κίνας, καί πῶς ἐθρήνησε τρεῖς συζύγους αὐτοκράτορας ἐκ τῶν ἀφανῶν.

Ταῦτα καταγράφω οὐχί παρ᾽ ἄλλων ἀκούσας, ἀλλ᾽ αὐτήκοος γεγονώς. Ἐῶ τάς ἐρωτήσεις τοῦ τύπου «Οἱ μιναρέδες ἔγιναν πρό ἤ μετά τήν ἁγια-Σοφιά;», αἵτινες ὁδηγοῦν εἰς ἀγανάκτησιν. Καί σύ εἰσέρχεσαι τρέμων, ἔστω καί ἄν ἔρχεσαι διά πολλοστήν φοράν, ὑποβασταζόμενος ἅμα, ἵνα μή καταῤῥεύσῃς. Δέος. Ἀκοῦς δεήσεις διακόνων, ἐκφωνήσεις ἱερέων, ἐκμειλίξεις πατριαρχῶν, ψάλματα καλοφωνάρηδων. Ἀκοῦς τούς ῥώσσους ἀπεσταλμένους νά διακηρύττουν· «Οὐκ ἴσμεν εἴ ἐσμεν ἐν οὐρανῷ ἤ ἐν γῇ».

Προτιμῶ τίς πρωϊνές ὧρες. Πρό τῆς ἐπιδρομῆς Ἄγγλων, Γάλλων, Γιαπωνέζων καί κυρίως Νεοελλήνων, φωνασκούντων, χειρονομούντων, χειροδεικτούντων καί κυρίως ἀσεβούντων (ταῦτα διά τούς ἐξ Ἑλλάδος κυρίως). Καί πάντοτε τά μάτια μου «κολλοῦν» εἰς τήν μεγάλην Δέησιν τῶν Κατηχουμενείων. Δέν ὑποτιμῶ τίς ἄλλες παραστάσεις, μή γένοιτο! Ἀλλ᾽ ὑπερβαλλόντως ἀγαπῶ αὐτήν τήν Δέησι. Ἵσταμαι, παρατηρῶ, σκέπτομαι, δέομαι.

Ὅσο νωρίς κι ἄν πᾶς, κάποιους θά βρῇς πού ἦλθαν πρίν ἀπό σένα. Ἐξηγεῖ ὁ ξεναγός. Τά ἴδια σ᾽ ὅλες τίς γλῶσσες. Ἐδῶ βλέπετε ψηφιδωτά τοῦ ΙΓ᾽ αἰῶνος. Εἶναι ἡ ἐποχή ἀκμῆς τῶν ψηφιδωτῶν. Κάποιοι τόν κοιτοῦν ἀδιάφοροι. Ἄλλοι κοιτοῦν τά παράθυρα ἀριστερά. Πολλή βρωμιά ἔχουν, σκέπτονται. Γιατί δέν τά καθαρίζουν; Μερικοί τόν ἀφήνουν σύξυλο. Σκύβουν ἀπό τό στηθαῖο. Πώ, πώ, τί ὕψος! Λίγοι σηκώνουν ψηλά τό κεφάλι καί μετροῦν τά παράθυρα τοῦ τρούλλου. Εἶναι σαράντα ἄραγε, ὅπως μᾶς εἶπε ὁ ξεναγός; Μπερδεύονται. Τά ξαναμετροῦν. Βλέπουν μόνον τά βορινά. Ὑπολογίζουν. Κοιτοῦν τό ῥολόϊ. Βρέ, πῶς πέρασεν ἡ ὥρα. Πεινάσαμε,

πότε θά φᾶμε; Ἐδῶ θά νυχτώσουμε;

Πολλοί βλέπουν. Ἀλλά τί βλέπουν. Τί μπορεῖ νά δῇ ἕνας ἀλλόθρησκος, ἕνας ἀποχρωματισμένος «εὐρωπαῖος» -ἡλικίας ὀγδόντα καί πλέον- μέ σορτσάκι, παρακαλῶ, ἤ ἕνας ἀδιάφορος νεοέλληνας; Ὁ καλλιτέχνης ἐνδιαφέρεται γιά τίς ψηφῖδες. Πῶς εἶναι ἁρμονικά τοποθετημένες. Ὁ ἀκαδημαϊκός ζωγράφος ἐπιμένει ὅτι ἡ ἱερατική στάσις τῶν εἰκονιζομένων δέν συμφωνεῖ μέ τήν σωστή ἀνατομία. Ὁ ἐνδυματολόγος ἀναλύει τίς πτυχώσεις τοῦ μαφορίου τῆς Κυρίας Θεοτόκου. Ὁ τεχνίτης βλέπει τόν κάμπο μισοκατεστραμμένο καί μουρμουρίζει. Ὁ τυφλός τόν τε νοῦν, τά τε ὦτα καί τούς ὀφθαλμούς οὐδέν ὁρᾷ. Καί τί ἔχει πιά ἡ ἁγιά-Σοφιά; Ἄντε νά φύγουμε νά πάρουμε καθαρόν ἀέρα.

Ὁ εὐλαβής προσκυνητής, ὁ ὀρθόδοξος προσκυνητής κατανύσσεται· «τό πρόσωπόν σου, Κύριε, ζητήσω!». Βλέπει τόν Τίμιο Πρόδρομο καί ψιθυρίζει «ὁ γάρ λαός σου...». Στρέφεται πρός τήν Κυρίαν Θεοτόκον καί συνεχίζει· «καί ἡ Ἐκκλησία σου...». Ἀτενίζει τόν Κύριο «Ἱκετεύουσί σε». Ὁ γάρ λαός σου καί ἡ Ἐκκλησία σου ἱκετεύουσί σε, Κύριε, Κύριε!

*Καί ἔτσι ἡ θέα γίνεται ἱκεσία, προσκύνημα πανευλαβές καί μυστικό. Ὁ χρόνος καί ὁ τόπος ἐξαφανίζονται, γίνονται αἰωνιότης. Διακρίνω ὅμως στό βλέμμα τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ μιά θλῖψιν ἄφατον, ἀπέραντον. Ὄχι γιά τά βέβηλα ὄμματα. Ὄχι γιά τήν ἀναιδῆ στροφή τῶν νώτων. Ὄχι γιά τό αὔθαδες πολλῶν ἐξ ἡμῶν. Γινώσκει καλῶς ὁ Κύριος καί ἀπό ἐμπτύσματα καί ἀπό κολαφισμούς καί ἀπό διακωμώδησιν**[6]***». Αὐτή ἡ θλῖψις ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους...

Τελικῶς ἡ ἁγιά-Σοφιά εἶναι πίστη καί ψυχή Ὀρθόδοξη καί συνείδηση Ρωμαΐϊκη. Αὐτά τά δυό δέν μπορεῖ κανείς νά μᾶς τά πάρει, ἄν ἐμεῖς οἰκειοθελῶς δέν τά ἐκχωρήσουμε. Ἡ Ρωμανία Νικᾷ.

[1] Γεώργιος Κ. Κυρμελῆς, Ρωμανία.

[2] Κ. Οἰκονόμου, Τά Σωζόμενα, τ. Β΄ σ. 252, 270, 272, καί Ἀριστείδη Πανώτη, Τό Συνοδικόν, σ. 577-579.

[3] Α΄, 4.

[4] Α΄, 14-16.

[5] Γρηγορίου Θεολόγου, Συντακτήριος, 27.

[6] Ἀρχιμ. Δοσίθεος, «Πολίτικη Ἀνθολογία» σ. 503-505.